

نظام‌های اقتصادی صدر اسلام

تألیف

دکتر غلامرضا جمشیدنژاد اول

انتشارات امام

۴۵۶

جمشیدنژاد اول، غلامرضا، ۱۳۲۴ -
 نظامهای اقتصادی صدر اسلام / تألیف غلامرضا جمشیدنژاد اول - تهران: اساطیر، ۱۳۸۵ -
 ۲۳۹ ص: جدول، نقشه، تصویر (انتشارات اساطیر، ۴۵۶)
 ISBN 964-331-379-4
 فهرست نویسی براساس فیبا.
 عنوان پشت جلد: The economic Systems in the beginning days of Islam
 کتابنامه: ص ۲۱۱ - ۲۱۴.
 ۱. کشورهای اسلامی -- سیاست اقتصادی. ۲. اسلام و اقتصاد. ۳. مالیات اسلامی. الف. عنوان.
 ۶ ن ج ۸ / HC ۴۹۹ / ۲۹۷/۴۸۳۳
 ۱۳۸۴-۲۵۵۴ ۱۳۷۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

نظامهای اقتصادی صدر اسلام
 تألیف: دکتر غلامرضا جمشیدنژاد اول
 چاپ اول: ۱۳۸۵
 حروفچینی: نصیری
 لیتوگرافی و چاپ: دیبا
 تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه
 شابک: ۹۶۴-۳۳۱-۳۷۹-۴
 حق چاپ محفوظ است.

نشانی: میدان فردوسی، اول ایرانشهر، ساختمان ۱۰
 تلفن: ۸۸۳۰۰۱۴۸ ۸۸۳۰۱۴۷۳ ۸۸۸۲۱۴۷۳ نمابر: ۸۸۳۰۱۹۸۵

فهرست

۷	مقدمه
۹	فصل اول: بلاد عرب
۱۹	فصل دوم: دولت ساسانی
۳۳	فصل سوم: دولت روم شرقی
۴۳	فصل چهارم: سیر تحوّل پول در قبل و بعد از اسلام
۵۵	فصل پنجم: سیاست مالی اسلام
۶۱	فصل ششم: سیاست مالی مسلمین
۹۵	فصل هفتم: بررسی منابع تشریع مالیاتهای اسلامی
۱۰۱	فصل هشتم: تأسیس دیوان در بین مسلمین
۱۰۵	فصل نهم: درآمدهای عمومی و راههای مصرف آنها
۱۱۱	فصل دهم: جزیه یا مالیات سرانه اهل ذمه
۱۲۹	فصل یازدهم: خراج یا مالیات اراضی
۱۴۵	فصل دوازدهم: عشور یا مالیات گمرکی
۱۴۹	فصل سیزدهم: عطا یا و مقرّریها یا حق شهروندی
۱۵۹	فصل چهاردهم: اقطاع
۱۷۱	فصل پانزدهم: خمس
۱۸۵	فصل شانزدهم: زکات یا مالیه تعاون اجتماعی
۲۱۱	مآخذ:
۲۱۹	نمایه:

مقدمه

پژوهش در اقتصاد اسلامی را هنگامی آغاز کردم که در سال ۱۳۶۴، دانشور ارجمند، جناب آقای دکتر شمس الله شیرین بخش، ارائه درس «تاریخچه سیاسی - اقتصادی صدر اسلام» را در دانشکده اقتصاد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، به بنده پیشنهاد کردند. نخستین کار در این راستا، گردآوری عناصر و مواد موضوع از میان انبوه منابع و مآخذی بود که در ذیل به نمونه هایی از آنها اشاره می گردد:

۱. قرآن مجید و تفسیرهای آن، همچون: روح المعانی، تألیف آلوسی؛
۲. مجموعه های حدیثی مذاهب اسلامی، همچون: المُسنَد، تألیف احمد بن حنبل و بحار الأنوار، تألیف علامه مجلسی؛
۳. کتابهای جامع فقهی مذاهب اسلامی، همچون: الجواهر، تألیف محمد حسن نجفی و الخلاف، تألیف محمد بن الحسن، معروف به شیخ طوسی؛
۴. متنهای کهن تاریخی، همچون: تاریخ طبری و الکامل، تألیف ابن اثیر؛
۵. متنهای علمی اقتصادی و کتابهای اختصاصی مباحث اموال و خراج، همچون: کتاب الخراج، تألیف قاضی ابویوسف و الأموال، تألیف ابو عُبَیْد و الخراج و صنعة الكتابة، تألیف قدامة بن جعفر و به ویژه کتاب بسیار ارزشمند الجماهر فی الجواهر، تألیف ابوریحان بیرونی؛
۶. کتابهای مربوط به احکام حکومتی و مباحث امامت و اداره اسلامی جامعه، همچون: نهج البلاغه حضرت امام علی (ع)، گرد آورده سید رضی و الأحکام السلطانیة، تألیف ابوالحسن ماوردی؛
۷. متنهای جامع علمی، همچون: مفاتیح العلوم خوارزمی و ادبی، همچون الکامل فی اللغة و الأدب، تألیف میرد؛
۸. زندگی نامه های صحابه پیامبر (ص)، همچون: أَسَدُ الْغَابَةِ، تألیف ابن اثیر؛
۹. دائرة المعارفهای مرجع، همچون: «دائرة المعارف اسلام» / E. I² و آثار پژوهشی مستشرقان، همچون «حضرت محمد (ص) در مکه» / Muhammad at Macca / Watt, M. / و...

بدین ترتیب از همان سال، به تدریج، مجموعه‌ای از مواد پژوهشی فراهم گردید که عنوان «الدَّرُّ الْعَالِي فِي تَارِيخِ صَدْرِ الْإِسْلَامِ السِّيَاسِي وَالْمَالِي» یافت و به طور موقت، نیاز دانشجویان گرامی را برآورده می‌ساخت، اما هم بسیار مفصل بود و هم ناویراسته و در خلال چند سال تجربه آموزشی، زمینه کاهش و افزایش و نیز ویرایش مطالبها بر مبنای نیاز فکری و علمی دانشجویان و همخوانی آنها با درسهای دیگرشان فراهم گردید. پس از میان آنها جزوه‌ای نسبتاً ویراسته، تحت عنوان «نظامهای اقتصادی صدر اسلام»، در ۱۳۷۴، در اختیار ایشان قرار گرفت و پس از آن نیز امر تکمیل و اصلاح مستمر آن ادامه داشت، تا این که در ۱۳۷۷، با افزایش فصلی در باب پیدایش پول و تحولات آن، بر مطالب پیشین، کتاب شکلی مطلوب‌تر یافت؛ اما اینک که پس از گذشت ۲۰ سال پژوهش همراه با آموزش، کتاب «نظامهای اقتصادی صدر اسلام»، از سوی مؤسسه محترم انتشارات اساطیر، انتشار می‌یابد، تنظیم مطالب آن به گونه‌ای است که از سویی برای ارائه در یک ترم درسی دانشگاهی مناسب می‌باشد و از سویی دیگر، زبان نگارش آن نیز طوری است که عموم علاقه‌مندان بدین موضوع می‌توانند از آن استفاده کنند و در عین حال، ارجاع مطالب به مآخذ بی‌شمار دست اول و معتبر، آن را به شکل یک کتاب مرجع در این موضوع برای پژوهشگران عزیز فارسی زبان هم درآورده است.

البته، همواره رهنمودهای خوانندگان ارجمند، به ویژه، استادان دانشور و پژوهشگران گرامی، موجب امتنان خواهد بود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم، نخست از مؤسس فرهیخته مرکز علمی - تحقیقاتی - دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جناب آقای سید کاظم موسوی بجنوردی، دام‌ظله، و نیز از پژوهشگران و به ویژه، کارکنان محترم کتابخانه این مرکز، که بی‌دریغ در مراجعه به مآخذ یاریم فرموده‌اند، تشکر کنم. همچنین از مدیر محترم مؤسسه انتشاراتی اساطیر، جناب آقای عبدالکریم جریزه‌دار، دامت برکاته و از کارکنان عزیز آن مؤسسه، به خاطر تحمّل مسؤولانه رنجهای کار چاپ و نشر کتاب، صمیمانه سپاس‌گزارم.

تهران - دارآباد - مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی - زمستان ۱۳۸۴ ش

غلامرضا جمشید نژاداول